

Проф. В.С. ЄрміловМиколаївський інститут розвитку людини університету
«Україна»

Діяльність Джона Говарда і пам'ять про нього на Півдні України

Тривалий час у всьому світі до в'язнів здійснювалося жорстоке ставлення. Ще в Древньому Римі в'язнів кидали на публічне розтерзання хижими звірами. У середньовіччі багатьох злочинців (дійсних чи уявних) прилюдно четвертували або спалювали. Століттями простий люд приходив на публічні страти як на розваги («Хліба та видовищ!»). І тільки у XVIII ст. у провідних країнах світу почали набувати розвитку гуманні погляди на злочинців і умови їхнього утримання. Визначне місце в цьому процесі зайняв англієць Джон Говард. Ще в другій половині цього століття, коли жив Джон Говард, у в'язницях Європи злочинців утримували в жахливих умовах, жорстоко ставилися до них, знущалися, заковували в кайдани, одягали ланцюги, часто в'язничні каземати були настільки переповнені, що в'язні помирили від задухи, а до вікна пробиралися через кроваві сутички між собою. Така ситуація потребувала гуманістичних змін, чим і займався Д. Говард. До його філантропічної діяльності входили й дослідження лікувальних закладів і надання медичної допомоги бідним. Дослідження в'язниць і медичних закладів привели Говарда й на Південь України.

Матеріали та методи дослідження. Дослідження проведено на основі вивчення і узагальнення публікацій і архівних матеріалів про діяльність Джона Говарда з ознайомлення з умовами утримання в'язнів і військових у період чергової Російсько-турецької війни на теренах Півдня України, із станом лікувальних закладів і умовами надання медичної допомоги (зокрема і самим Говардом) військовослужбовцям і цивільному населенню цього регіону. Також досліджені та висвітлені різні заходи місцевої влади та громадських організацій з ушанування пам'яті Д. Говарда на Півдні України, зокрема в Херсоні, протягом понад 230 років. Застосовані методи історичний, системний підхід і аналіз.

Результати та їх обговорення. Тяжкі умови перебування засуджених у примітивних в'язницях Європи

у XVIII ст. у тогочасному суспільстві провідних країн вважалися прийнятними і тільки окремі гуманісти обурювалися порядками утримання в'язнів. Особливо виділявся серед них Джон Говард. Він народився 2 вересня 1726 р. поблизу Лондона в сім'ї багатого купця. Учився в місцевій школі та академії в Лондоні. Отримав великий спадок після смерті батька, після одруження з набагато старшою жінкою невдовзі став вдівцем і почав мандрувати Європою. Ув'язнення у французькій в'язниці викликало в нього інтерес до умов утримання в'язнів. Наступний шлюб

Портрет Джона Говарда роботи Мазера Брауна (1789 р.)

Говарда теж виявився невдалим: дружина померла після народження сина, доля якого була нещасливою, він 13 років провів у психіатричній лікарні й помер молодим. Усе це стимулювало гуманітарну діяльність Джона Говарда. У травні 1770 р. в Неаполі Д. Говард дав письмову обітницю вічного служіння Богу, чого все життя і дотримувався через благодійність, філантропію, реформаторство в'язничної системи, покращення умов лікування хворих.

Обраний в 1773 р. шерифом в Бедфорді, Джон Говард ознайомився з в'язницями свого округу, жахнувся їхнім станом і поставив питання їхнього покращення перед парламентом, де отримав підтримку. Із цього почалося реформування пенітенціарної системи спочатку в Англії, а потім і в усьому світі.

Відвідавши багато в'язниць Великій Британії та країн Європи, він у 1777 р. опублікував книгу про їхній стан і пропозиції з його покращення. За цю книгу Говарду присудили ступінь доктора права Дублінського університету. Багатий спадок померлої сестри дозволив Джону продовжити філантропічну діяльність. Тепер він вивчав не тільки проблеми в'язнів і військовополонених, а й боротьбу з епідеміями чуми, лазарети, за свої кошти влаштовував лікарні та притулки для бідняків. У результаті своєї діяльності в 1789 р. видав працю «Звіт про головні лазарети в Європі, з різними документами, що стосуються чуми». Ім'я Джона Говарда стало широко відомим в Європі, його філантропічні ідеї поділяли відомі гуманісти багатьох країн [1, с. 3–15].

У 1781 р. Д. Говард прибув до Російської імперії, яка його зацікавила, як країна, що відмовилася від публічної страти злочинців. Говард побував у Петербурзі, Кронштадті, Твері та Москві й переконався, що покарання батою, яке широко практикувалося в імперії, часто заміняло смертну кару.

Удруге в Російську імперію Говард приїхав улітку 1789 р. Зупинився у тодішньому центрі так званого «Новоросійського краю» місті Кременчуці, де була велика лікарня. У той час в Європі говорили про жорстоке поводження російського командування із військовослужбовцями. Для ознайомлення з причинами значної інфекційної захворюваності солдатів і матросів у період завоювання Росією Півдня України, їх поганим утриманням і високою смертністю, а також маючи намір їхати в Єгипет через Константинополь для вивчення поширення чуми на Європу, Говард на початку осені переїхав у Херсон. Тут він поселився у купця француза Дофіне, заприятелював із сім'єю англomана і ліберала голови Чорноморського адміралтейського правління М. С. Мордвинова. У Херсоні та на Півдні України Говард знайомився з умовами утримання в'язнів, військових і хворих. Так, у жовтні 1789 р. Говард відвідав Богоявленський військовий госпіталь, який очолював видатний український лікар-епідеміолог Данило Самойлович. Вони мали тривалу розмову, обмінялися друкованими працями і Говард, як писали деякі автори, залишився задоволений організацією лікування і порядками в госпіталі. Пізніше

дочка адмірала Мордвинова згадувала, що Говард добре відгукувався про порядки, чистоту і влаштування в'язниць і госпіталів у віданні Мордвинова: «такі слова, сказані знаменитим Говардом, були дуже приємні моему батькові й пам'ять про нього завжди йому була дорога» [2, с. 17]. Проте так було не всюди, коли Говард відвідав польовий госпіталь під Очаковом, він про нього сказав: «здається і кам'яне серце має обливатися кров'ю від такого видовища».

Протягом життя Д. Говард самостійно вивчав медицину і хоч не був кваліфікованим лікарем часто успішно практикував із лікування хворих. У період перебування Говарда в Херсоні на Півдні вирувала епідемія висипного тифу, як традиційна супутниця війни. Тут Говард відвідував лікарні, своїм коштом лікував бідних, проте сам заразився, а відвідуючи повторно хвору за містом (у маєтку Фалеевка тітку купця, а в майбутньому губернатора А. Ф. Комстадіуса), ще й застудився, через що й помер у Херсоні 20 січня 1790 р. Відчуваючи наближення смерті, свого співвітчизника адмірала на російській службі Прістмана Джон Говард просив поховати його там, де він любив гуляти за містом, не бажав пам'ятника на могилі, а хотів, щоб на ній встановили сонячний годинник. Через кілька годин після смерті Говарда Мордвинов наказав зняти з нього маску-зліпок, який потім відправили в Англію. Волю Говарда виконали. Поховали його на хуторі Дофіне (тепер село Степанівка під Херсоном). На могилі встановили пірамідальний пам'ятник, де латинською мовою були написи: «Робив інших здоровими» і «Жив для інших». Із часом пам'ятник зруйнувався, а погруддя філантропа і сонячний годинник вкрали. У 1831 р. на могилі встановили новий пам'ятник із мармуровим

Пам'ятник-обеліск Говарду в Херсоні (сучасний вигляд)

сонячним годинником, виготовленим в Італії на замовлення князя М. С. Воронцова. На пам'ятнику також зробили надпис «Хто б не був ти, тут друг твій похований». Навколо могили влаштували примітивну огорожу і найняли сторожа.

На вшанування пам'яті про Говарда на околиці Херсона по дорозі в Миколаїв, навпроти місця, відведеного для будівництва в'язничного замку, в 1818–1820 рр. за благодійні кошти заможних жителів Одеси та Херсона всесвітньо відомому гуманісту встановили за проєктом архітектора В. П. Стасова обеліск-пам'ятник. У 1826–1828 рр. цей пам'ятник перебудували: обеліск підняли вище і на його колоні встановили медальйон із барельєфом Джона Говарда, а зверху — елементи сонячного годинника. Так Херсон вшанував сто років із дня народження «друга людства» [3].

На Півдні пам'ять про Джона Говарда зберігалася і серед широких верств населення. Так, на початку розвитку туризму в Україні дві молоді одеситки пасажирським пароплавом прибули як туристки в Херсон і 18 серпня 1857 р. найнятим екіпажем приїхали за місто на могилу філантропа, організували панахиду і усяпали могилу квітами [4].

20 січня 1890 р., у день століття з дня смерті Говарда, Херсонська міська влада і місцеве товариство лікарів вшанували пам'ять всесвітньо відомого гуманіста. Херсонський кореспондент одеської газети ці заходи описував так: «згідно з постановою міської думи, вранці у в'язничному замку відслужені були панахида по Д. Говарду, а біля пам'ятника — літія; окрім влади і представників міста біля пам'ятника зібрався натовп простого народу, декілька сотень чоловік, у доказ, що пам'ять про Говарда не померла в серцях нашого простого люду. Міське самоуправління послало співчутливу телеграму Лондонському філантропічному товариству імені Говарда і покращило в цей день харчування для утримуваних у в'язничному замку. Товариство херсонських лікарів, у пам'ять Говарда, улаштувало в залі міського зібрання вечірнє засідання, на яке прибуло багато сторонньої публіки. У цьому засіданні на чільному місці стояв фотографічний портрет Говарда, прикрашений кімнатними рослинами. Голова Товариства М. Л. Поппер нагадав присутнім, що залучило їх до сьогоднішнього засідання, запропонував вислухати біографію Д. Говарда, у якій детально викладені були обставини приватного та загальнолюдського життя Говарда, присвяченого двом головним предметам: покращенню умов утримуваних у в'язницях і боротьбі з чумною епідемією». Потім Поппер виголосив коротку промову, у якій, зокрема, сказав: «Джон Говард для досягнення поставленої мети приніс у жертву свій статок, щастя домашнього вогнища, тяжку працю кочового життя і саме життя. [...] немає нічого дивного, що для зміни укорінених віками народних понять про в'язниці й про ув'язнених потрібен був сильний, наполегливий і безстрашний характер людини, пройнятої до фанатизму вірою у святість своїх істин. Таким був саме Говард, який трудився для цього близько півстоліття і пожертвував заради цього цілком усім. До якого

ступеню сильним був зачаровуючий вплив Говарда на оточуючих, можна судити по тому, що незважаючи на всього трьохмісячне перебування своє в Херсоні, він здобув тут таку загальну любов, завдяки якій йому був поставлений у нас пам'ятник на добровільні пожертвування. Повага до нього переходила з покоління в покоління, прикладом чого служить сімейство Іщенко, у яких обов'язок оберігати могилу Говарда передавалося з роду в рід майже протягом цілого століття, незважаючи на те, що воно за це не отримувало ніякої плати. Тільки з 1875 року міська управа стала платити за це спочатку по три рублі в місяць, а потім по рублю» [5].

Будинок у Херсоні, де в 1789–1790 рр. жив Д. Говард, із меморіальною дошкою (не зберігся)

А в червні 1890 р. на виконання постанови міської думи на будинку Дофіне по вулиці Суворова, де на другому поверсі жив Джон Говард, установили мармурову плиту з написом: «Тут жив у 1789 р. знаменитий філантроп англієць Джон Говард» [6]. Тоді ж центральну магістраль міста — вулицю Поштову перейменували в Говардівську (із 1947 р. — проспект Ушакова, а з 2023 р. — проспект Незалежності).

У 1957 р. кар'єр вапняно-черепашкового заводу на околиці села Степанівки підійшов до могили Говарда. За одними даними пам'ятник і залишки огорожі бульдозером скинули в балку, а залишки гробу і кістки перенесли та захоронили на кладовищі села. Нова могила англієця тривалий час була без пам'ятника, який встановили тільки в 1990 р. За іншими даними пам'ятник і рештки Говарда скинули в балку, а на кладовищі села Степанівки знаходиться умовна могила філантропа.

У 1990 р. в Херсоні певними заходами відзначили 200-річчя з дня смерті Говарда. Зокрема пам'ятник-obelіск, який тепер знаходиться на проспекті Незалежності, реставрували в початковому (1828 р.)

Теперішній пам'ятник на могилі Д. Говарда в Степанівці

вигляді, на замовлення адміністрації Херсона виготовили пам'ятну медаль. Обласному медичному діагностичному центру присвоїли ім'я Джона Говарда.

Найбільше вшанування Д. Говарда на Півдні України здійснюється в наш час. У 2023 р. вулицю Некрасова в Херсоні перейменували на вулицю Джона Говарда, сквер біля пам'ятника теж отримав його ім'я. Низка громадських організацій міста

Пам'ятна медаль Джона Говарда роботи А. Королюка

відвідують пам'ятник, діяльності Говарда присвячують певні заходи. У селах Степанівці та Садовому (колишня Фалєєвка) теж є вулиці Говарда.

Висновки. Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що Джон Говард за нетривалий строк перебування і діяльності з вивчення умов утримання в'язнів, лікування військових і цивільних хворих на Півдні України (переважно в Херсоні) залишив помітний слід і вдячну пам'ять про себе. Це виразилося в установленні оригінальних пам'ятників на його могилі та в Херсоні, у вшануванні ювілейних дат його життя. Філантропічна діяльність Д. Говарда у в'язничній справі та медицині протягом понад 200 років служить прикладом для сучасників.

Список використаної літератури

1. Масленко Е. Т. Кто увековечивал Джона Говарда. Херсон, 1990. 32 с.
2. Мордвинова Н. Н. Воспоминания об адмирале графе Николае Семеновиче Мордвинове и семействе его. СПб., 1873. 108 с.
3. Говард і Херсонщина: до 295-річчя від дня народження англійського філантропа Джона Говарда. <https://kherson.archives.gov.ua/informaczijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/howard-i-hersonshhyna>.
4. Вести из Херсона. Одесский Вестник. 1857. 20 августа.
5. Памяти Джона Говарда. (От корреспондент. «Одесского Листка»). Одесский Листок. 1890. 24 января.
6. Русская почта. (От корреспондент. «Одесского Листка»). Одесский Листок. 1890. 1 июня.

Діяльність Джона Говарда і пам'ять про нього на Півдні України

Проф. В.С. Єрмілов

Миколаївський інститут розвитку людини університету «Україна»

Всесвітньо відомий гуманіст і філантроп Джон Говард у 1789 р. прибув у Херсон для ознайомлення з умовами утримання в'язнів і медичною допомогою військовим і цивільному населенню. У результаті цієї діяльності він захворів і помер у січні 1790 р. Пам'ять про нього на Півдні України зберігається до нашого часу. На могилі Говарда і в Херсоні встановлені пам'ятники, у кількох населених пунктах вулиці носять його ім'я, понад 200 років здійснюються різні заходи, присвячені його пам'яті.

Ключові слова: Джон Говард, гуманіст, філантроп, в'язні, медична допомога, Херсон, Південь України, пам'ятні заходи.

John Howard's activities and memory of him in Southern Ukraine

Prof. V.S. Yermilov

Mykolaiv Institute of Human Development, University «Ukraine»

World-famous humanist and philanthropist John Howard arrived in Kherson in 1789 to familiarize himself with the conditions of detention of prisoners and medical care for the military and civilian population. As a result of this activity, he fell ill and died in January 1790. The memory of him in Southern Ukraine is preserved to this day. Monuments have been erected at Howard's grave and in Kherson, streets in several settlements bear his name, and various events dedicated to his memory have been held for over 200 years.

Key words: John Howard, humanist, philanthropist, prisoners, medical care, Kherson, Southern Ukraine, commemorative events.

Контактна інформація: Єрмілов Валерій Семенович —
доктор історичних наук, кандидат медичних наук,
доцент, професор кафедри психології, спеціальної освіти
та здоров'я людини Миколаївського інституту розвитку людини
міжнародного університету «Україна»,
e-mail: vsyermilov@gmail.com, тел.: 050-507-97-68.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2025 р.